

הענין התשיעי.

עוד נשאו ונתנו אתנו כמה שהם נוהגים לאכול גבינה אחר עוף, ואנו מחמירים עד שישהא שש שעות או חמש כשיעור שבין סעודה לסעודה כדון האמור בבשר בהמה.

ובתחלה היינו נושאים ונותנים בה מתורת מנהג ומדין חומרי מקום, ודבר זה יתברר בו דעתינו כמו שאנו עתידים לברר, אלא שאחר כן נתחבטו בענין ההוראה ובעיקרה. נמתי להם שכל שהראיות שוות או שקול הדעת מכריע בדברי שניהם ראוי להחמיר אע"פ שבשר עוף בחלב מדברי סופרים, דכל דתקון רבנן כעין דאוריתא תיקון (יבמות י"א), כיון שהתורה אסרה בשר בהמה בחלב וחכמים הוסיפו באיסורה בשר עוף בחלב, ודאי כל שאסרו בו כבשר בהמה אסרו בו, כבהמה (?)² בשר עוף, וכ"ש שהסוגיא מברעת יותר לאיסור. והריני כותב מה ששימשנו נמשכת אחריו בביאור סוגיא זו, ואח"כ אפרש את שמתם עד שיתבאר לך מתוך דברינו איזה יכשר הוה או זה. והוא שאמרנו (חולץ ק"ד): תאנא אגרא [חמוה דרב אבא] עוף וגבינה נאכלין באפיקורן, כלומ' דרך פרסום³ ושאיין צריך ליותר לקנח את הפה בין זה לזה או ליטול את ידיו אלא אוכל בלא קנוח הפה. ובלא נמי, ומ"מ דוקא גבינה ואחריה עוף, הא אם אכל עוף תחלה, אינו מחליט ההיתר לאכול בשר, ואע"פ שהקדים בלשון עוף לגבינה לאו דוקא שאכל עוף, אלא

¹ בפליצה תלמודית ב"ב ק"ב:

² אולי צ"ל כבהמה (כך) בשר עוף.

³ ורש"י פ' דרך הפקר שאינו נוהר בהן, ובערוך מפרש לשון עטיפה, ועיין בערוך

מתוך שהוא בא עכשיו לאכול את העוף אחר שאכל את הגבינה הוא מזכירו תחלה, ומ"מ הגבינה אכל תחלה, וראיה ברורה לזה שאסור גבינה אחר בשר מדין בשר השנים הוא שקרוי בשר כדכתי' הבשר עודנו בין שניהם (במדבר י"א ל"ג), וכל שלא שהה כשיעור שהזכרנו לא נתעכל במקומו ושם בשר עליו ונמצא אוכל את שניהם ביחד, וא"כ כל שאכל עוף תחלה היאך מתירין גבינה אחריו, ואפי' בקנוח הפה ונטילת ידיים, והרי בשר התחוב בין השנים אין קנוח מעבירו ונמצאו נאכלים ביחד, אלא כשאכל גבינה תחלה, שפרורי הגבינה הנשארים כפה דקים ואינם אלא כעין שמנונית ועוברין בקנוח, והיקל בעוף שאין צריך קנוח הואיל ואין שם גבינה בעין אלא פרוזין דקים כעין שמנונית כדרך שכתבנו, וכן ראיה שבאכילת גבינה תחלה נאמרה, שהרי סמכו לשמועה זו (שם) רב יצחק בריה דרב משרשיא איקלע לבי רב אשי אייתי ל'י גבינה [אכל] ואייתי ליה בשרא ואכל לא משא ידיה, כלום' אלא שקנח את הפה לבד, ואקשו ליה והא תני אנרא עוף וגבינה נאכלין באפיקורין, עוף וגבינה אין בשר וגבינה לא, ושני ליה ההיא בלילא הא ביממא, מחוא קא חזינא, ולמדת להדיא דעוף וגבינה דקתני אנרא פירושו גבינה ואח"כ עוף, כמעשה של רב יצחק בגבינה ובשר, וא"כ כל שאכל גבינה תחלה אוכל עוף בלא קנוח ובלא נטילה אפי' בלילה, ובשר בהמה בלילה צריך קנוח ונטילה, וכיום צריך קנוח אבל לא נטילה, ואף רב חסדא אמר בסוגיא זו (שם ק"ה) אכל בשר אסור לאכול גבינה, והרי סתם אמרה לא שנא עוף ולא שנא בהמה ופירושו אף בקינות, ומה ששאלו רב אחא בשר של בין השנים מהו, שהיה רב אחא סבור שהקנוח מעביר את השמנונית, וא"כ מה לנו אם שעבר את השמנונית ואם לבשר שבין השנים, וכי בשר שבין השנים נקרא בשר, ומתוך שהיה בוש מלהקשות לו אמרה בדרך שאלה, ואף הוא הכיר את כונתו וקרא עליו הבשר עודנו בין שניהם, אלמא שאף של בין השנים נקרא בשר כל שלא שהה כשיעור חמש שעות שהוא שיעור עכול. ולמדנו מכל מקום שכל בשר במשמע אחר שנאמרה סתם.

ומה שאמרו למטה (שם ק"ה) בענין נטילה מים ראשונים מצוה אחרונים חובה אמצעיים רשות, ואמרו ע"ז לא שנו אלא בין תבשיל לתבשיל, כלומר שאין הנטילה שבו אלא לנקיות, אבל בין תבשיל לגבינה חובה, ר"ל בין תבשיל של בשר לגבינה, ופירושו בין בשר לגבינה אלא דנקט תבשיל שרוב בשר בתבשיל הוא נאכל, ומדאקדמיה לתבשיל מקמי גבינה אלמא דבשר ואח"כ גבינה מותר בנטילה, ר"ל נטילה שאחר קנוח לאו דוקא דתבשיל דודאי גבינה קדמה, אלא שלא דקרק בלשון, שלא בא ללמד דין קרימה שמומך הוא על דברי רב חסדא, אלא ללמד דין נטילה אם רשות אם חובה, ופירושו בין תבשיל שבא לאכלו עתה לגבינה כמעקרא, שאם לא כן היה לו לבעל התלמוד להקשות ממנה לרב חסדא או מדברי רב חסדא לזה, אלא

שבדאי על בשר שאחר גבינה נאמרה כאותם השמועות שהזכרנו, אלא שקצר בדברים מצד שסומך היה על מה שהזכיר שהרי אף במה שאמר (שם) אכל גבינה מותר לאכול בשר, לא הזכיר דוקא ע"י קנוח וביום, ועוד נטילה בלילה, מפני שסומך על מה שהזכיר, ומ"מ מה שאמר אכל בשר אסור לאכול גבינה, בכל גבינה ובכל צד נאמר, שאם לא כן הואיל ועדיין לא נזכר דין זה לא היה לו מקום לסתום אלא לפרש.

זו היא שיטתינו ונמצא כלל הרברים, שכל מאכל בשר בין של בהמה בין של עוף אינו אוכל גבינה אח"כ עד שיעברו שש שעות או חמש שהוא שיעור שבין סעודה לסעודה, שאף אם היה בשר בין השנים כבר נתעכל במקומו, ואין קנוח ונטילה נזכרים בזה כלל, שאם בתוך השיעור אינו מועיל, ואם לאחר השיעור אינו צריך. אכל גבינה אוכל בשר בקינוח, ואם הוא בלילה מוסיף ונוטל את ידיו, אבל אם בא לאכול אחריו בשר עוף אוכל אף בלא קינוח ובלא נטילה ואפי' בלילה. ויראה לי להקל עוד שאף באכל עוף תחלה אע"פ שצריך שהיה, אינו צריך שש שעות, אלא כל שש עורה לסעודה אפילו בקירוב זמן הואיל וסילק, ועקר שהוא מתעכל בנקל ונפקע שם בשר מעליו, וכבר ביררנו דברים אלו כולם בחבורנו, ומתוך מה שכתבנו אתה למד לשיטתם שהם מפרשים עוף וגבינה כפשטו ר"ל עוף ואחר כך גבינה, וכבר בארנו שא"א לומר כן ממה צ"ע שו"ט ממנה לרב יצחק באכל גבינה והדר אכל בשר בהמה כי לא משי ידיה כמ"ש :

ואה רבנו תם ז"ל הוסיף להקל בדבר זה לאכול גבינה אף אחר בשר בהמה בלא שהייה בקנוח ביום, ועוד נטילה בלילה ואחר עוף בלא קנוח ונטילה אף בלילה ואחר גבינה לאכול אף בשר בהמה בלא שום קנוח. אלא שאם הוא בלילה נוטל, ומפרשים זה של אגרא בעוף תחלה, ורב יצחק אכל גבינה ואח"כ בשר בהמה בלא קנוח וכן בלא נטילה, אלא שאילו היה בלילה היה מצריך נטילה, ורב חסדא שאמר אכל בשר אסור לאכול גבינה, פירושו אלא א"כ בקינוח ביום ובתוספת נטילה בלילה, ומה שאמר אכל גבינה מותר לאכול בשר פירושו אף בלא קנוח ונטילה, אלא שבלילה צריך נטילה וכבר ביררנו סתירת דבריהם בחבורנו, ממה שרמזו שא"כ מה מקום להקשות לרב יצחק מדברי אגרא, והלא רב יצחק גבינה אכל תחלה, וכן מה שאמר רב יוחנן בשאלתו כמה ישהה בין בשר לגבינה ולא כלום מה הקשו לו מדברי רב חסדא שאמר אכל בשר אסור לאכול גבינה, והלא לדבריהם אף רב חסדא לא הצריך שהייה כלל אלא קינוח ביום ועוד נטילה בלילה. ועוד היאך אמרה רב חסדא בלשון אסור סתמא, ועוד ראייה שהרי אסור גבינה אחר בשר משום בשר השנים הוא, ומה הועיל קנוח לבשר התחוב בין השנים, אלא ודאי לא נאמר דין קנוח אלא בגבינה תחלה, והראיה שהרי שמועות בית שמאי ובית הלל בקנוח גשנית בגמרא (שם) אחר

מעשה של רב יצחק שאכל נבינה בתחלה, ואם כדברי הרב היה לו לשנותה אחר דבריו של רב חסדא, אלא שהדברים ברורים כשטתינו ואף הם הודו שחכמים האחרונים שבגלילותיהם מחמירים בה ונוהגים כמנהגינו והנאני הדבר.

הענן העשירי.

ראיתי ג"כ באותם התלמידים שהיו מקילים לומר בכלי שיר ולהעיר מיתרי הכנורות ושאר מיני זמר בשבת בלא שום חשש אסור, ונפלאתי הרבה היאך הורגל דבר זה ביניהם והיו אומרים שלא מצינו אסור אלא בסיפוק ומפיה (שבת קמ"ה. ביצה ל"ו): מפני שהם קולות עצומים, הא שאר כלי שיר מותר.

נמתי להם, והלא סיפוק ומפוח לא נאסרו אלא שמא יתקן כלי שיר, שכל קול שהוא נעשה לשמחה יש לחוש בו לתיקון כלי שיר, וא"כ ק"ו שהזמר בכלי שיר עצמן יש לחוש בהם לתיקון כלי שיר. ועוד אמרו בסוף עירובין (ק"ד). עולא איקלע לבי רב מנשה אתא ההוא גברא טרף אנבא אמר מאן האי, ליתחל גופיה דקא מחיל ליה לשבתא, א"ל רבא לא אסרו אלא בקול של שיר בלבד, בלומר ומגזירת תקון כלי שיר, הא שאר השמעת קול שלא בכונת שמחה, כגון הקשה על הדלת מותר. ואע"פ שבתלמוד המערב סוברין בה בכלום לאסור כל השמעת קול אף שלא בכונת שמחה, וכמו ששינוי שם במס' יום טוב² א"ר אלעזר כל משמיע קול אסורים בשבת ואמרו שם ר' אלעזר [אלעא] איעצם (?) [איעצר] בסידרא מליק לביתא אשכחון דמיכין דמך על תרעא בנין דלא בעי מקיש בשבתא וכו', אין הלכה כן, אע"פ שרבים פסקוהו כמו שבארנו בחבורנו³. הא מ"מ כל קול של שמחה יש לחוש בו לתקן כלי שיר, וכ"ש בזמר של כלי שיר עצמן, וכן אמרו שם בסוף עירובין⁴ מטיפין מים מן הערק לחולה בשבת. וערק זה הוא כלי שפיה צר מלמעלה ובתחתיתו נקבים דקים הרבה ומוציא את המים טפה טפה וכשנופלים לתוך כלי של מתכת נשמע מהם קול צלצל כקול של כלי שיר הנקראים בלשון תלמוד זמזומי (שם בגמרא). ובלשון לעזות צינבא ש⁵ וקא דייק מ"ב א (?) [מניה] לחולה הוא דשרי הא לבריא

¹לפנינו בגמרא רבה.

²בירושלמי ביצה פ"ה דף י"א (אמסטרדם) הגירסא לפנינו, ר' אילא עני בסדרא (התעכב בבי"המר) אשכחון דמיכון, רבע ליה על סולמא בנין דלא מקשה על תרעה בשבתא וכו'. אמנם הרב חמאורי מביא הירושלמי כמו שנמצא ברי"ף בסוף מס' עירובין. במס' עירובין, ועיין מה שכת' הרב ז"ל בהדושו ל"מס' ביצה ל"ו:

³בעירובין ק"ד. לפנינו מעלין בדיופי ומטיפין מארק לחולה בשבת וכו' ועיין סי'

דש"י, ובהערוך השלם ערך אדק.

⁵Cymbalum

אסור, ומי לא עסקינין דנים ובעי לאיתעורי, כלומ' שאין קול זה נעשה אלא להשמעות קול לבד להעיר את הישן ולא לכונת שיר ושמחה, ואלמא כל השמעת קול אסורא אף שלא בכונת שיר, והירץ בה, לא, דתיר ובעי דלינים, כלומר שהוא ער יותר מדאי ורוצים לישנו לנעימות הקול שאינו קול חזק והוא ערב ואדם מתישן בו, והרי זה נקרא קול של שיר, אלמא כל קול הנעשה בכלי שהוא ערב לשמעו עד שמתיישן מתוכו הוה לי קול של שיר ואסור מגזירת תיקון כלי שיר, ואין ספק שעיקר כלי שיר הראויים לכך הם אלו שהם מקולים בהם, והרי למדת שאין פקפוק באיסור שבהם, ויש עוד אצלי ראייה גמורה לאיסורן ממה שאמרו (סנה' ג'). החליל חמשה וששה כלומר שאין דוחה לא שבת ולא יום טוב וא"כ כל שלא חל יו"ט הראשון בשבת נדחה משום שבת ומשום יו"ט ואינו נוהג אלא חמשה הנשארים, ואם היה יו"ט ראשון בשבת אינו נדחה אלא אותו היום ונמצא נוהג ששה הנשארים, ואם היו כלי שיר מותר לנגן בהם בשבת, למה אינו נוהג בו ומה דחייה יש בו אלא ודאי איסורו פשוט ומתוך כך נאסר. ואעפ"י שחליל זה, ובן שאר מיני הנגון לא נאסרו אלא לשמחת בית השואבה, אבל חליל ושאר מיני זמר של עבודה מותרין בשבת, וענין זמר של עבודה הוא שבשעת הקרבת התמיד היו הלויים עולים על הדוכן בכל יום לומר שירה על הקרבן, וכבר פסקנו שם שעיקר שירה זו בפה ובמזמורים ידועים שהיו אומרים אותם בנעימה, והכלי אין בה אלא להנעים את השיר וליפות כחו, ואעפ"כ היו מותרין אותו, מ"מ בזה טעם הדבר שמאחר שיש בה חק מצוה ואין בו משום שבות הותרה להם אע"פ שאינה עבודה, שהרי אין בהם עיקר שירה אלא בפה שאין שבות במקדש וכשהותרה עבודה מן התורה הותרו כל מכשריה, וכל שכן אותם שאינם אלא משום שבות, הא בשמחת בית השואבה. מיהא נאסרו, ואם אין בהם [שבות] כלל ומותרין אף בשבת, למה נאסרו בשמחת בית השואבה, אלא ודאי אין פקפוק באיסורן, ואין ספק שהחליל שהוזכר לא סוף דבר חליל לבד, אלא אף שאר מיני נגון וכלי זמר בכלל, דמה בין זה לזה שהחליל היה ראש לכלם ומתוך כך נכללו כולם בהזכרתו. והדבר ידוע שבמקדש היו חלילים וכנורות ונבלים ומצלתים והצוצרות וכלן היו נדחות בשבת של שמחת בית השואבה וכ"ש בשבת דעלמא שלא בשעת עבודת הקרבן, והדברים פשוטים.

הענין האחד עשר.

בענין קריאת שמע של ערבית ראיתי לאותם תלמידים שהזכרנו שהיו מאחרים קריאת שמע של ערבית והיו מהפללין עם הצבור בבית הכנסת תפלת ערבית בלא ק"ש ואח"כ היו קורין את שמע בברכותיה בניהם אחר צאת הכוכבים בלא תפלה. ובאמת שמגדולי קדמונינו שברבונה היו נוהגים כן כמו שנוכר בקצת חדושין של זקננו הגדול

הרב אב בית דין ז"ל ומקצת זקנים שהיו שם על פי לקוטין שהיו בידם מרבינו האי גאון ז"ל,¹ ומתוך כך היינו אף אנחנו מניחים להם מקום בכך. ולא עוד אלא שהיינו משבחים אותם במדה זו, אלא שלא נתפייסנו בכך עד שהיו אומרים שלא היינו אנו יוצאים ידי קריאת שמע של ערבית כלל והיו מגלגלים עלינו מה שאמרו בירושלמי (ירושלמי ברכות ריש ה"א.) הקורא קודם לכן לא יצא, אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה.

נמתי להם א"כ למה אין אתם קורין אותה ג"כ בבית הכנסת כדברי הירושלמי עד שתהיו קורין אותה בבית הכנסת קודם ערבית ואחר כך תהיו חוזרין וקורין אותה בבתיכם.

השיבו שבזמנים הללו נוהגים להתפלל מנחה וערבית בפרק אחד והרי תפלת המנחה סמוכה לה ואין צריך עוד דבר אחר לסמוך לו את התפלה, אבל בימי רבותינו לא היו נוהגים להתפלל סמוך לערבית ונמצא שהיו צריכים לומר קצת דברי תורה שיעמדו לתפלה מתוכה, והיו רגילים לקרות את שמע כעין שאנו אומרי' אשרי קודם תפלת המנחה וקודם תפלת המוסף, והיו קורין אותה בלא ברכות.²

נמתי להם ואם זהו הטעם לק"ש למה לא יקראו אשרי כדרך שעושיין בתפלת המנחה ותפלת מוסף? ועוד אם שלא בברכות היו קורין אותה, מה מקום לשאול למה קוראים, יקרא ויקרא ואין קפידה בדבר, אחר שאין קורין אותה בברכות. אלא במחילה מכבודכם לא עלה פי' הירושלמי בידכם כראוי, שזה שאמרו שהיו קורין אותה בבית הכנסת, בברכותיה היו קורין אותה, ומה שאמרו כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, פירושו מתוך הזכרת גאולה שבברכה אחרונה, כדי לסמוך גאולה לתפלה, והראיה שהרי אמרו שם (ירושלמי ברכות פ"א דף ג' ע"ג.) ר' יוסא ור' אחא נפקין לתעניתא בעין צבורא מקרי את שמע בתר תלת שעין ור' אחא בעא ממחיא בדיהון ואמר ליה ר' יוסא ולא כבר קראו [אותה] בעונתה, כלום קורין אותה אלא לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה, אמרו ליה מפני ההדיוטות שלא יאמרו בעונתה קורין אותה. והענין הוא שקראו בהנץ החמה, אלא בתעניות אחרונות של גשמים היו מאריכין בבקשות ותוכחות, וודאי דוקא אחר קריאת שמע בברכותיה, שהרי זמנה בהנץ החמה והיו מאחרים לתפלה מצד אותם הדרשות, ואחר שסיימו אותם הדרשות והיו רוצים לעמוד בתפלה, היו באים לחזור ולקרות את שמע בברכותיה כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, ר"ל לסמוך גאולה לתפלה, והיה ר' אחא מוחה בידם, וא"ל ר' יוסא ולא כבר קראו אותה בעונתה, כלום קורין אותה עכשיו אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, והרי בוז כמה דברי תורה נאמרו בדרשות ותוכחות שמתוכם היו ראוי לעמוד בתפלה, אלא

¹ עיין מפתח לתשובות הגאונים לר"י הכהן מיללער צד 208 שציון שם המקורים.
² וכן דעת ר"ת כתום' ברכות כ' ע"א ד"ה מאימתי בסופו.

שפירוש' לסמוך גאולה לתפלה שכבר הפסיקו לאותם הדרשות, והיו רוצים לחזור ולקרוא בברכות כדי לסמוך גאולה לתפלה, ונמצאת קריאה ראשונה לצורך קריאה בזמנה, ושניה לעמוד בתפלה מתוך ד"ת, ר"ל לסמוך גאולה לתפלה, אלא שמיחו בידם מפני ההדיוטות שיהיו חושבים שהיא קריאה בזמנה וראוי לדחות סמיכת גאולה לתפלה מחשש זו, ואף בזו נוהגים היו לקרותה בברכות קודם צאת הכוכבים, אחר שהוא זמן הפלת ערבית כדי לעמוד וכו', והיו חוזרין וקורין אותה בברכות בבתייהם אחר צאת הכוכבים לצאת ידי חובה, ונמצאת קריאה ראשונה שבבית הכנסת לסמיכת גאולה לתפלה, ואחרונה לצאת ידי קריאה בעונתה. וא"כ אף אתם היה לכם לקרותה בבית הכנסת בברכותיה לסמוך גאולה לתפלה, ואע"ג דסמיכת גאולה לתפלת ערבית פלוגתא דר' יוחנן ור' יהושע בן לוי (ברכות ד':) ולר' יהושע מיהא לא בעינן מסמך גאולה לתפלה בערבית הלכה כר' יוחנן, ואעפ"י שכלל מסור לנו מפי הגאונים הלכה כר' יהושע, מכל מקום הכא שאני דתנא כותיה דר' יוחנן, ועוד דמעמיה מסתבר טפי, דמעמא דתפלות באמצע תקנום דקאמר ר' יהושע לא מסתבר, שברכות ק"ש שבח הם ורצו, וק"ש הוא ענין יחוד וקבלת עול מלכות שמים ועול מצות וראוי להקדימן ולעמוד בתפלה ושאלת צרכים מתוכם, ואף אתם היה לכם לעשות כן, ואף קצת חסידים שבגלילותינו נוהגים בן, שקורין אותה בברכותיה עם הצבור בבית הכנסת ומתפללין, ובלילה חוזרין וקורין אותה בבתייהם בברכותיה לצאת ידי חובת קריאת זמנה ויצאו בכך ידי סמיכת גאולה לתפלה וידי קריאה בזמנה. ואף אני כמה פעמים אני נוהג בן.

השיבו אם כן הרי אחת מהן לברכה לבטלה ועברת על לא תשא וגו'. נמתי להם אין זו [בברכה לבטלה], שכל ששקעה חמה ספק לילה הוא, ושמא זמנה הוא ואין מעבירין בה, ושמא אינו זמנה וחוזר וקוראה, וראיה ברורה לזה מה ששאלו בירושלמי (ירושלמי ברכות בריש פ"א.) ספק קרא ספק לא קרא מהו שיחזור ויקרא, נשמענינה מן הדא, הקורא קודם לכן לא יצא, ולמה קורין אותה בבית הכנסת כדי לעמוד וכו' וקורא קודם לכן לאו ספק קרא הוא, בתמיה, כלום' שהרי הוא ספק זמנה ספק אינו זמנה, הרי למדת ספק קרא ספק לא קרא צריך לחזור ולקרוא, וכן קרא בשעה שהיו ספק אם הוא זמנה אם לאו, ואם [כן] אף אתם היה לכם לעשות כן ושלא להפקיע סמיכת גאולה לתפלה לכתחילה, או שהיה לכם לנהוג כמו שנוהגים מקצת חסידים שבגלילותינו, לילך בבית הכנסת לשמוע קדיש וברכו, ואינם לא קורין ולא מתפללין, ואחר צאת הכוכבים קורין ומתפללין בבתייהם ויוצאין ידי שתייהן, ר"ל ידי קריאה בזמנה וידי סמיכת גאולה לתפלה, ואף אני נוהג בן, דודאי כל אחד

מאלו מנהג נאה, אבל מנהג שלכם אע"פ שמקצת זקנו הגדולים היו נוהגים כן, אינו מנהג נאה, חדא שהוא משנה להקדים את המאוחר ולאחר את המוקדם, ועוד שנמצא מפיקע סמיכת גאולה לתפלה, ואחר שהדברים נראים כן ושהירושלמי כך הוא פירושו, למה אתם מקילים - שלא לאומרה בבית הכנסת ונמצא חומר שלכם קורא¹, אלא שעיקר הדברים כאחד משני דרכים אלו שהוזכרו.

ולא עוד אלא שאף העושים כן, אע"פ שאין חזרין וקורין אותה בברכותיה בבתיהם, אין לכם להחזיקם כמועים כל כך, שאע"פ שאין זה עונתם בבירור, ואף על ק"ש שעל מפתח² אין לסמוך הואיל ואינה בברכות, וכן שאין קורין בה אלא פרק אחד, מ"מ סומכים בה לקריאתה בזמנה, על מה שבגמרא (ברכות ב'): הוזכרו הרבה זמנים בזמן ק"ש ואחד מהם משקדש היום בערבי שבתות והוא משנשקעה החמה, ואע"פ שסתם משנתינו עד צאת הכוכבים, הרי אמרו בגמרא³ לדעת קצת דמתני' ר' אליעזר, ועוד שיש להקל בכך מפני שהיא שעת הדחק מכמה אנפי, חדא מורחא דציבורא שנכנסו שם לתפלת המנחה ואם יתעכבו עד צאת הכוכבים או ישיצאו ויחזירו יהא להם מורח יותר בכך, וא"ת שלא יתפלל שם ערבית אלא בבתיהם, תפלת הציבור חביבה, ועוד שמא יבואו לידי מכשול להעבירה מכל וכל ועת לעשות לה' וכו'.

ועוד שהרי מצינו כיוצא בה במשכים לצאת, שקורא משעלה עמוד השחר אע"פ שאין עקר זמנה עד הנץ החמה, הואיל ויום הוא, ומשתשקע החמה לקריאה של ערבית היא כקריאת עמוד השחר לשחרית, ועוד שאף נוסח הברכות מלמדנו להקל בכך, שאין נוסח הברכה אשר קדשנו במצותיו וצונו לקרות את שמע, לומר הואיל ואין זה זמנה אין כאן וצונו והיא ברכה לבטלה, אלא ענין הברכות היא ספור סדרי הערב היום בראשונה, ושבח של תורה בשניה, ועניני גאולה בשלישית, ודברים אלו יש להם משתשקע החמה ואין כאן טעות ואין כאן שבוש, ועד שאתם תמהים עלינו, בואו וצווחו על רבינו יעקב ז"ל שלשטתו כל שלפני שקיעת החמה וראי לא יצא, ואע"פ שזמן תפלת ערבית אף בתחומה של חמה ומפלג המנחה ולמעלה כמו שהתבאר בברכות פרק שחר, (כ"ו) בקריאת שמע ודאי לא יצא שבוזן שכיבה תלאה הכתוב, ואין זמן שכיבה בתחומה של חמה לעולם, ומ"מ רבינו יעקב סובר שכל שהוא מתפלל ערבית קורא את שמע בברכותיה תחלה אף בתחומה של חמה, והרינו כותב לכם את לשונו אות כאות ה"ל: על המאחרים להתפלל עד לאחר סעודתם לקרוא את שמע, עוברים הם על דברי חכמים כדאיתא בר"ש מסכתא אבות [ברכות] (ברכות ד'): שלא יאמר אדם אוכל קימעה ואישן קימעה, וכן המאחרים עד שתחשך וקורין ומתפללין ואוכלים לא יפה הם עושים שנראים כעושים

¹ יכן בכ"י ובכלי ספק צ"ל קולא.

² זו דעת רש"י בברכות ב' ע"א במ"י המשנה.

אותו חול אחר שעשאהו קודש ומנהג אבות תורה היא בכל שהלכה רופפות¹ וראיות יש, לקרוא את שמע ולהתפלל משעת אחת עשרה הסר רביע, דהיינו שעה ורביע קודם הלילה דאיקרא ערב לגבי ק"ש ותפלת ערבית דהלכה כר' יהודה ודיקא הלכה כותיה, מדרב צ"ל של שבת בערב שבת (ברכות כ"ו) ואמוראי ותנאי מובא, מכלל דמההיא שעתא ערב הוא לק"ש ולתפלה, ומתניתין דריש ברכות (כ"ו) דיהב שיעורא משעת צאת הכוכבים ר' אליעזר הא אתי נמי כמאן דאמר עני וכהן חדי שיעורא הוא ולית הלכתא כותיה אלא קיימי לן כר' יהודה דהכא דקאי כר' מאיר דפרקא קמא (שם ע"ג) דיהב שיעורא משעת טבילת כהנים, ור"י לא פליג עליה אלא דבין השמשות דיליה שלשה חלקי מיל ומבילה קודם לכן, דהיינו יותר משעה ורביע, אבל אי לאו הכי לא הוה פליג, ועליה קא מהדר לר' מאיר והלא כהנים מבעוד יום הם טובלים, ואהדר ליה וכו' וקיימא לן כרב דצ"ל של שבת וכו' וכן לחול וכ"ש לכתחלה נמי, וקיימא לן כר' יוחנן דקורא את שמע ומתפלל, ומדברי שניהם נלמוד, ואע"ג דקאמר (שם כ"ו) דעבר כמר עביר דמשמע דוקא דיעבר האי עבד לכתחלה הוא, מדקאמר בתרויה עבד, ופרוש רבנו חננאל ז"ל בפרק שחר דכי היכי דרב צ"ל של שבת בע"ש ושל מוצאי שבת בשבת כך היו מתפללין אף בחול, ורבנותא אשמיעינין דאפילו מקודש לחול ומחול לקודש היו מקדימין להתפלל וכן נראה, ואף המנהג כן ועל דא אנא סמוך והמשנה נקרא הדיוט, ומעניות דעת הם עושין תורה כשתי תורות ומחמירין בקלות ומקילין בחמורות, וכו' יוחנן קיימא לן דאמר ק"ש ואח"כ תפלה, ולא כר' יהושע בן לוי דאמר תפלות באמצע תקנום, (שם) דהא תניא כותיה דר' יוחנן, ושעה ורביע או פחות יש לצמצם שלא להקדים יותר משעה ורביע והאי דפריש בירושלמי (ברכות בריש ס"א) ורבנו שלמה ז"ל מיתיה לה בריש מכילתא הקורא קודם לכן לא יצא ידי חובתו וכו', ההיא לדעת הספרים (שם בירושלמי) לצאת הכוכבים נאמרה, ואנו על תלמוד שלנו נסמוך כמו שפירשתי שמותר להקדים שעה ורביע בין לק"ש בין לתפלה, עכ"ל רבינו יעקב², ואע"פ שאין אנו נסמכים עמו, מ"מ לצאת ידי חובת ק"ש בתחומה של חמה מ"מ נסעדים אני בה למשקיעות החמה ואילך, וכן לחיוב סמיכת גאולה לתפלה, ולהראות לכם שהוא חולק עמכם במדה גדושה יותר ממנו, והדברים ברורים.

¹ ירושלמי פאה ס"ז כל הלכה שהיא רופפת כב"ד ואין אתה יודע מה טובה צא וראה מה הצבור נוהג ונהוג,
² עיין שיבת ר"ת בתוס' הנ"ל ועיין בפרם בספר ראבי"ה לברכות (הוצאת ר' ח' ג' דמביצר) דף א' שמביא שיבת ר"ת באריכות וע"ש הגהות הכוז"ל שציין את המקורים.